

РЕЦЕНЗІЇ

ФАХОВИЙ УКРАЇНОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

(Рецензія на монографію В. С. Крисаченка «Українська етнополітика. Концептуальні нариси». — К. : МП Леся, 2013. — Кн. 1. — 440 с.)

Доктор філософських наук, професор В. Крисаченко — знаний вітчизняний фахівець з українознавства, етнополітики, соціофілософії й геополітики. Виступи, статті, книги і монографії Валентина Семеновича завжди викликають неабияке зацікавлення як у науковому, освітньому й експертному середовищі, так і серед чисельної української громадськості. Не стало винятком із правил чергове українознавче дослідження «Українська етнополітика», яке побачило світ у листопаді 2013 р. Поява цього наукового видання і початок Революції Гідності — не випадковий збіг обставин, а закономірність. Оскільки концептуальні українознавчі нариси спрямовані на висвітлення історичних, ментальних, антропологічних, міжнародних, політичних та інших сутнісних вимірів української етнополітики, то головним їх завданням стало досягнути і поглибити розуміння тих складних міжнаціональних проблем, які існують в українському суспільстві, і запропонувати евристичні шляхи та моделі їх розв'язання.

У такий спосіб В. Крисаченко характеризує предмет свого дослідження: «Українська етнополітика є осердям наукового розуміння, законодавчого забезпечення та політико-правового розв'язання надзвичайно складних і важливих для України проблем міжнаціональних відносин, причому як усередині країни, так і в її міжнародних стосунках. Термін “етнополітика” походить від давньогрецьких слів “етнос” — народ і “поліс” — суспільство. Власне кажучи, етнос є не лише сталою соціальною групою людей, яка має

спільне походження, культурні звичаї, мовні та генетичні особливості, але й такою спільнотою, яка здатна до внутрішньої самоорганізації та саморозвитку. Також “поліс” у давніх греків означав не лише певну громадянську (не завжди виключно етнічну) спільноту, але й державній утвір — місто-державу. Тому цілком обґрунтованим може бути висновок про те, що сучасна українська етнополітика є системою норм і законів урегулювання відносин титульної державної нації з етнічними меншинами та групами, забезпечення культурно-освітніх прав громадян України різного етнічного походження, а також консолідації української спільноти у світі за межами української держави. Отже, постає феномен етнічного підґрунтя певної політичної та соціокультурної держави, а також структури та взаємовідносин між певними етнічними складниками українського суспільства. З огляду на це етнополітика постає у своїх двох головних вимірах: з одного боку, пошук регулятивних механізмів взаємодії та співпраці між етнічними складниками конкретного суспільства (механізмів його самоорганізації та саморозвитку), з іншого — виконання регулятивних функцій державних органів управління та влади щодо забезпечення прав і свобод етносів, етнічних груп та міжнаціональних взаємин у суспільстві. Зрештою, мова йде про формування сучасної української політичної нації на ґрунті загальнонаціональних цінностей та пріоритетів розвитку. Таким чином, етнополітика, зокрема українська, має як теоретичний, так і прикладний виміри. Теоретичний вимір передбачає насамперед науковий аналіз етнічної історії українського народу, його історичної долі, архетипів поведінки та ментальності, генетичної та соціокультурної детермінованості української державності, культурних та цивілізаційних здобутків українського народу тощо. Практична сторона проблеми передбачає ґрунтовну аналітику та прогностику буття українського етносу в непростих взаєминах з іншими суміжними етносами, його внеску у світову цивілізацію загалом. В останньому випадку перш за все повинен враховуватися той позитивний досвід, яким можуть пишатися українці у своїх взаєминах з іншими народами як у давнину, так і в сьогоденні. І от завданням нової України є все те, що дозволяє зняти важкий тягар минувшини та облаштувати наше сучасне суспільство таким чином, щоб у ХХІ ст. “на берегах Борисфену розквітла нова Еллада” згідно з науковим передбаченням Й.-Г. Гердера. Задля цієї мети необхідно послідовно і наполегливо досліджувати проблеми української етнополітики і, поза сумнівом, переконалися у тому, що Україні вдалося зберегти і підтримати міжнаціональний спокій і злагоду, що сам український народ матиме ще довгу і щасливу будучину. Концептуальні нариси української етнополітики є спробою поглибити розуміння тих складних міжнаціональних проблем, які існують в українському суспільстві, і запропонувати евристичні шляхи та моделі їх розв’язання» (с. 3–4).

На превеликий жаль, Революція Гідності викликала активне несприйняття північно-східної сусідньої держави. Російська Федерація, скориставшись ослабленням центральної української влади, її помилками і некомпетентністю, спочатку загарбала Крим, потім активізувала проросійські сепаратистські рухи на Сході і Півдні України та зрештою розпочала оголошену війну супроти Української Самостійної Соборної Держави. Суверенна Україна та проєвропейськи налаштовані українські громадяни стали перед віковичною дилемою — бути чи не бути? Попри величезні ризики і проблеми ми впевнені — Україні бути! І на цьому тернистому шляху українцям допоможе жертовна звитяга, самовіддана згуртованість та фахова компетентність. Проте патріотизм і професіоналізм політиків, урядовців, військовиків, чиновників і пересічних громадян повинен гуртуватися насамперед на теоретико-практичних засадах, і саме монографія В. Крисаченка має всі шанси допомогти українцям, оскільки їй притаманний системний підхід до осмислення минулого, сучасного та майбутнього України.

Книга складається зі вступу й шести розділів. Так, у вступі Валентин Семенович зазначає: «Основні задуми та здобутки відбулися на кругозламі новітньої історії України, у пошуках відповідей на болючі питання сучасного життя, зокрема “Хто ми? Звідки ми? Куди ми йдемо?”». І якщо з останньою перегорнутою сторінкою цієї книги у читача з’явиться його власний новий смисл і роздум про українське буття, автор вважатиме своє завдання виконаним» (с. 4).

У першому розділі «Український етнос у просторі і часі» аналізуються основні виміри дослідження українського етносу, його найголовніші сутнісні риси та геокультурна варіативність українців. На думку автора, визначальними факторами формування української етнічної спільноти є: антропологічні, ландшафтно-географічні, екологічні, духовно-культурні, економічні, політичні та релігійні, хоча «звичайно, існують й інші важливі чинники, але саме вищезазнані є детермінантами атрибутивних ознак українського етносу» (с. 6). Щодо з’ясування генези сучасної етнічної структури українського суспільства, то В. Крисаченко простежує два взаємопов’язаних явища: 1) особливості етнічної історії українського народу, тобто етногенез українців як автохтонної нації даної геополітичної реальності; 2) суспільно-демографічні впливи представників прийшлих (не корінних) етносів (с. 6).

У другому розділі «Україна як геополітична реальність. Джерелознавчий аналіз» вивчається географічне розташування та геополітичне положення як визначальні елементи природного і соціального буття України, характеризується концепт «Україна як геополітична реальність»; досліджується початок формування геополітичного образу України; визначається образ України у світовій культурі та аналізуються природа і людність України

в західноєвропейській класичній думці. З цього приводу автор наголошує: «Неупереджений аналіз світових джерел за принаймні останні три тисячоліття дозволяє дійти деяких ключових висновків, насамперед про виняткову сталість та просторову окресленість геополітичного образу України. Далі — про могутню натуркреативну функцію етносу, з якою пов'язані світоглядні установки на сприйняття природи як своєї, з одного боку, і чужої — з іншого. Насамкінець про формування неповторної ментальної структури людності краю саме чинниками конкретної геополітичної та антропогенної природної реальності. Зупинимось докладніше на розкритті викладених тверджень... Гідним подиву є історична тяглість образу обширів цієї геополітичної реальності, що існувала в уяві автохтонів краю, а також намагання його людності витворити власну державність саме у подібній його просторовій окресленості. Причому мова йде також про значні часові проміжки. Адже ще за античних часів Велика Скіфія цілком вкладалася в «український» простір, а її мешканці почували себе самодостатніми та незалежними. Так само і кордони антської держави, Київської Русі, кордони Великого князівства Руського за Богданом Хмельницьким, межі України-Русі за пактами та намірами Івана Мазепи і Пилипа Орлика, обшири соборної Української Народної Республіки, врешті — примарні кордони УРСР, а тепер — і України, попри певну обкарнаність та нестійкість, неспростовно засвідчують тяглість геополітичної реальності, її окремішності в Ойкумені» (с. 69, 70).

У третьому розділі «Історико-генетичні виміри українського буття» визначається парадигмальний взаємозв'язок України й осьового часу історії; вивчаються етнополітичні процеси на теренах давньої України; з'ясовуються історичні витоки українського етносу та розкривається генеза українського державотворення. Аналізуючи концептуальну сутність історико-генетичних вимірів України й українців учений-українознавець відзначає, що етнічний світ, зокрема український, — феномен з давніх-давен багатоликий і складається принаймні з таких взаємопов'язаних чинників: сам етнос, людність, котра є і носієм відповідних цінностей, і їхнім творцем — світ людей; духовно-ідеальна реальність, тобто знакові системи (мова), світогляд, філософія, міфологія, історіософія, релігія, психологія, мистецтво і культура в широкому контексті — світ ідей; предметно-практична реальність, інакше — матеріальна культура, що є опредмеченням чи втіленням тих або інших ідей та мисленних проєктів — світ речей. Ці три складники є необхідними, але далеко не рівнозначними у визначенні сутності самого українського світу (с. 158).

У четвертому розділі «Міжнародні відносини України в козацько-гетьманські часи» фахово характеризуються україно-польські відносини, україно-кримськотатарські взаємини, україно-турецькі стосунки, україно-мос-

ковські взаємозв'язки та балканський напрям у геополітичних інтересах України. У зв'язку з цим В. Крисаченко наголошує: «У XV–XVII ст. Україна продовжувала залишатися не лише в центрі, але й на вістрі загальноєвропейських подій. Визначальними причинами цих явищ виступали як внутрішні, так і зовнішні чинники. До внутрішніх чинників слід віднести постійні зусилля української нації щодо збереження власної етнічної, культурної та релігійної ідентичності та утвердження державної незалежності, до зовнішніх — неминучість звернення уваги до України основних політичних гравців Європи як до одного з визначальних геополітичних центрів світу та зони власних інтересів. Таким чином, концентром зовнішньої і внутрішньої політики в дану епоху є розв'язання дилеми “суб’єкт — об’єкт” у міжнародних відносинах. Іншими словами, чи є Україна певною реальністю, яку інші країни використовують у власних інтересах, або чи є вона повноцінним суб’єктом міждержавних стосунків, зі своєю активною та незалежною в них участю» (с. 224).

У п'ятому розділі «Демографічна та етнічна структура українського суспільства» досліджуються базові принципи етнодемографічного аналізу, визначальні тенденції розвитку етнодемографічних процесів в Україні, історичні національні меншини, новітні національні меншини та етнічні групи, ймовірні перспективи розвитку етнополітичних процесів в Україні, мовно-культурне коріння складників українського соціуму та культурно-правові виміри полікультурної освіти. З цього приводу вчений-українознавець відзначає: «На етнічній українській території в політичних утворах українців завжди, крім титульного автохтонного етносу, були присутні представники інших етносів. І, звичайно, відбувалася міжетнічна взаємодія, соціально-економічні та культурні взаємини різних етнічних спільнот та груп, що впливало і впливає на стан суспільства загалом та перспективи його розвитку. Етнічна структура суспільства є продуктом низки чинників політичного, конфесійного, економічного, географічного, військового, культурного й іншого характеру. Подекуди окремі з них або їх взаємодія призводять до значних іноетнічних імпульсних інновацій на етнічну територію автохтонного етносу чи, навпаки, породжують еміграційні хвилі його з власної території та діаспоризації чималої частини українців у світі. Етнополітичний аналіз набуває особливого значення в сучасних умовах, коли, з одного боку, має місце демографічна криза в українському суспільстві, а з другого — відбуваються непрості процеси в українській діаспорі, пов'язані, зокрема, з проблемами збереження її етнічної ідентичності. Мова йде, отже, про збереження і відтворення українства як цивілізаційного феномену. Демографічний аналіз дозволяє оцінити динаміку людності певної території у просторі і часі. Обидва складники, у свою чергу, мають два виміри: просторовий — буття

автохтонного етносу як на власній, предківській території, так і у світовому просторі, тобто діаспорному існуванні; часовий — епохальна (тобто від покоління до покоління), так і життєва (в межах середнього життя людини) характеристика населення України загалом» (с. 292–293).

У шостому розділі «Сучасна українська етнополітика» досліджуються такі нагальні проблеми, як: український соціум у дзеркалі основних вимірів соціально-політичного аналізу; українська ідентичність; етнополітика у незалежній Україні, її стан та стратегічні орієнтири; феномен толерантності і консолідації українського суспільства й український історичний наратив та майбутнє України. В. Крисаченко вважає, що український соціум — планетна соціоприродна реальність, якій притаманні специфічні механізми самоорганізацій розвитку, інакше кажучи, український соціум є системним утвором, що має стійкі структурні складові одиниці, між якими існують усталені функціональні зв'язки. Також він постає як культурно-господарська і духовно-ціннісна окремішність певної групи людей на конкретній території. Окрім того, український соціум являє собою український етнос у широкому розумінні цього феномену, а саме народ у всьому багатстві його етнічних ознак (мова, культура, релігія, фольклор, звичаї і традиції) у сукупності з усім створеним ним матеріальним світом та діяльним становленням до нього. Проте найголовнішим внутрішнім механізмом самоорганізації соціуму є держава, тобто така суспільна інституція, яку створюють члени соціуму для захисту власних прав й інтересів та є політичним аттрактором самоорганізації. В умовах же бездержавності, відзначає вчений, на передній план виходять духовно-ментальні та бутійні чинники: мова, релігія, культура і територія, саме вони безпосередньо підтримують цивілізаційну окремішність і визначеність етнічної спільноти на її власній території (с. 356–357).

Аналізуючи українську ідентичність, В. Крисаченко цитує слова В. Липинського: «Ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її собі не збудуємо і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути» («Наша орієнтація», 1920 р.) та наголошує, що зараз відбувається трансформація українського суспільства у спільноту, яка поважає сама себе і яку поважає весь світ, по суті, йдеться про формування в Україні політичної нації сучасного типу та громадянського суспільства (с. 372–373).

Разом з тим учений-українознавець відзначає: «Подальший розвиток нашої держави немислимий без усвідомлення важливості суспільної консолідації складної етносоціальної структури, якою постає сучасна Україна. Обравши за пріоритет розбудову демократичного правового суспільства, ми маємо чітко усвідомлювати консолідуючу функцію держави в таких процесах і бути готовими до численних проблем, отриманих у спадок від комуністичного минулого, які ще неодноразово даватимуться взнаки в майбут-

ньому. Тому перед державою, вищими органами влади стоїть низка невіршених внутрішньополітичних і зовнішньополітичних питань, котрі потребують зваженого, неспішного, а головне — адекватного розв'язання» (с. 374–375).

Одним із нагальних і першочергових питань стала проблема сепаратизму. Із цього приводу В. Крисаченко пише: «В Україні існує кілька регіонів, де можна спостерігати передумови для виникнення сепаратистських рухів, в основу яких покладені конфесійні, мовні, етнічні, політичні, економічні та культурні чинники. До регіонів, де наявний передсепаратизм, тобто існують передумови для виникнення сепаратистських процесів, слід віднести насамперед Крим, Донбас, Закарпаття. Загалом, в останні роки можна спостерігати тенденцію до зрощення етнополітичного та регіонального чинників, унаслідок чого етнополітична ситуація значно ускладнюється, дістаючи вираження у феномені етнорегіоналізму. Посилення відцентрових процесів у цьому випадку уможливлуватиметься істотними модифікаціями етнічної ідентичності, появою нових та реанімацією старих субетнічних спільнот, оформлюваних як за етнічною, так і за територіальними ознаками... Сепаратистські процеси в Донецькому регіоні підживлюються місцевими інтелектуальними осередками, що намагаються відновити історичну пам'ять про існування Донецько-Криворізької республіки. Проте цей різновид політичного руху має не стільки сепаратистську, скільки регіоналістську забарвленість. Перетворенню цього руху на сепаратистський можуть сприяти активізація етнополітичного та економічного чинників: у Донецькому регіоні проживає 38% росіян, а більшість населення (майже повністю російськомовного) зорієнтована на підтримку більш тісних відносин з Росією; на території регіону розташована величезна кількість промислових підприємств, а концентрація металургійного, машинобудівного та вугледобувного виробництв найвища по Україні — це, власне, і стимулює регіональні еліти до протистояння центру. Одним із чинників, що сприяє посиленню сепаратистських тенденцій, є зовнішня підтримка з боку країн-сусідів» (с. 379–380).

На превеликий жаль, саме активна імперсько-експансіоністська політика Російської Федерації дестабілізувала ситуацію в Україні й поставила нашу державу та її громадян на межу виживання й балансування між буттям і небуттям. Разом із тим стало зрозумілим, що пострадянська, кланово-олігархічна форма державного розвитку Української держави (1991–2014 рр.) привела Україну й українців до банкрутства. Якщо ми не змінимо себе і свою країну, нас чекає ганебна поразка і забуття...

Валентин Семенович має своє бачення подолання цієї цивілізаційної кризи: «Отже, виникає потреба у пошуку нової моделі розвитку України,

моделі, яка працювала б, по-перше, на Україну як світову геополітичну реальність, причому провідну у багатьох відношеннях, і, по-друге, на Україну, яка найвищим інтересом повинна мати інтереси власних громадян, де вони б були, чи тут, у межах України, чи за її межами. Отже, шлях України у майбуття — це шлях асиміляції Україною світу, і шлях асиміляції світом України... Безпечною вихідною умовою є супряжність всесвітньо-історичного розвитку і розвитку нашої власної культури. Інакше кажучи, суміщаючи, пошановуючи, оглядаючись на світовий процес, ми не маємо втратити власну ідентичність. Цій обставині передують дві важливі речі: по-перше, Україна ніколи не була і не є виключеною із всесвітньо-історичного процесу, а по-друге, вона завжди була не лише донором-творцем, але й дуже потужним реципієнтом, споживачем. Вона сприймала передові здобутки людства — як європейської цивілізації, так і східних і інших, які вважалися корисними для нашої власної спільноти. Але це історія. Нині, коли Україна має вийти на нормальні індекси людського розвитку, і коли вона має стати шанованим членом міжнародного співтовариства, їй треба насамперед забути той політичний спадок, який їй нав'язували, і вирватися вперед, як це зробила наприклад, після Другої світової війни, Японія, яка практично однозначно відмовилася від застарілих власних технологій, своєї архаїчної індустрії і стала суперіндустріальною країною, орієнтуючись на світові здобутки. Але водночас вона не поставила хрест на своїй культурі, на своїх традиціях. Оце очевидно та модель, яка гідна пошанування» (с. 426, 427).

Але для того щоб ця модель була реалізована, на думку дослідника, Україні необхідно: 1) у сучасному глобалізованому світі бути самодостатньою країною; 2) не забувати, що вона — питома, цивілізаційна країна та є творцем цивілізації; 3) враховувати, що жодна політична організація суспільства, жодна політична система не повинна сприйматися як Абсолют, тобто вона не є єдиною можливою і поза альтернативною для українського народу; 4) посісти особливе місце в новому інформаційному суспільстві (с. 427–434).

Завершуючи своє дослідження, Валентин Семенович наголошує: «Саме людина має стати осердям, творцем і мірилом поступу України загалом... Чому Україна не може показати приклад третьому, четвертому й іншим світам, як можна зробити так, щоб в уламку тоталітарної системи змогла прорости нова Еллада, саме нова Еллада, яка, зрештою, не маючи обтяжень тоталітаризму, не маючи обтяжень традиційного світобачення, яка не має обтяжень уже застарілої Європи, покаже, що саме тут може бути і реалізація людських ідей, людських тенденцій, людських устремлінь, людських зусиль, людських намірів, через себе зробити світ взагалі Новою Елладою. Тому Нова Еллада, як говорив Нострадамус, таки повинна виникнути на Дніпрі,

на Борисфені, і саме ця нова Еллада стане пасіонарним поштовхом для нового цивілізаційного стрибка всього світу» (с. 436, 437).

Таким чином, сподіваємося, що рецензоване наукове видання, яке може бути цікавим для науковців, політиків, освітян і всіх громадян України, усіх тих, кому не байдужа історична доля, жорсткі реалії сьогодення та майбуття українців, знайде свого вдумливого читача й посприє нам у творенні української політичної нації та у розбудові демократичної, правової, суверенної, заможної Української Самостійної Соборної Держави!

Юрій Фігурний
кандидат історичних наук,
завідувач відділу української етнології ННДІУВІ

